

objem pracovního času ve společenském pracovním procesu a současně měnit i jeho vnitřní struktura — zkracovat pracovní čas spotřebovaný v materiální výrobě a zvětšovat fond pracovního času v nevýrobní sféře. Stanovení správných proporcí mezi společenským fondem pracovního a volného času, mezi fondem pracovního času v materiální a nemateriální výrobě je jedním z nejvýznamnějších sociálně ekonomických předpokladů pro racionalizaci struktury času společnosti. Pro odhalování vnitřních rezerv je nutno v první řadě zdokonalit a zpřesnit kontrolu a evidenci využití pracovní doby, a to ve všech odvětvích národního hospodářství.

Pokud jde o sféru volného času, upozorňuje autor na to, že přes základní tendenci k homogenizaci objemu a způsobu využití volného času přetrvávají v této oblasti značné rozdíly podmíněné charakterem práce, pracovním režimem i řadou sociálně demografických faktorů. Mají-li být překonány, je třeba rozvíjet materiální bázi pro volný čas, zdokonalovat celou organizaci časového režimu pracujících (ve sféře služeb doporučuje například autor samostatně vyčlenit služby pro volný čas). Přitom je nezbytné zdokonalovat i systém výchovy pro volný čas. Nebezpečí individualizace způsobu trávení volného času je třeba předcházet zdokonalováním jeho kolektivních forem.

Popravdě je nutno říci, že ne vždy se čtenář při studiu této knihy plně ztotožňuje se závěry autora. Řada hodnotících soudů charakterizujících změny ve struktuře časového fondu a jejich příčiny vyvolává oprávněné otázky, zda nebyly probíhající procesy poněkud přeceněny a příliš potlačena jejich vnitřní rozpornost. V některých, byť ojedinělých, případech se setkáváme i s protichůdnými závěry. Teze o značném růstu individuálního i společenského fondu volného času je v rozporu s tvrzením o relativní stabilitě souhrnné pracovní zátěže jednotlivce i rozšiřování souhrnného pracovního času společnosti, protože, jak je obecně známo, čas vynaložený na uspokojování fyziologických potřeb má malou elasticitu. Také interpretace rozdílů ve struktuře časových rozpočtů pracujících v zemích s různým společenským systémem by měla být v řadě případů opřena o komplexnější a citlivější sociální analýzu (například kratší pracovní dobu zaměstnaných žen v kapitalistických zemích v polovině šedesátých let nelze zjednodušeně vysvětlovat pouze skrytou nezaměstnaností). Jako mnohé jiné práce využívající výhradně časových indikátorů je i recenzovaná publikace poznamenána limity vyplývajícími z povahy techniky samé. Potlačením kvalitativních, obsahových určení se z formulovaných soudů někdy ztrácí bohatost a mnohostrannost životních forem a procesů, které jsou časovými průměty zobrazovány.

Přes tyto výhrady je kniha V. D. Patruševa pro čtenáře zajímavější se o problematiku způsobu života a časové reflexe společenských procesů nesporným přínosem. Otevírá nové poznávací i praktické problémové horizonty, podněcuje k zamyšlení a upozorňuje na řadu mezer v dosavadním teoretickém i empirickém výzkumu sociálních procesů u nás (jen namátkou uveďme například problém časového režimu a struktury aktivit dětí a studující mládeže). Velmi podnětné jsou zejména ty pasáže, které se zabývají souhrnným fondem pracovního času, a to jak jeho společenskou složkou, tak zejména nezespolečenštěnou práci v domácnosti a domácím hospodářství, která v československé literatuře zabývající se způsobem života zůstává na okraji zájmu.

V. D. Patrušev ve své knize nepochybně zformuloval závažný společenský problém, relevantní pro sociologickou i ekonomickou analýzu. I když neměl možnost tento problém zcela vyřešit, naznačil cestu k tomuto řešení i některá její úskalí. Proto by také tato publikace neměla uniknout pozornosti nikoho, kdo se zabývá problematikou časové reflexe života člověka i společnosti ať již v poznávací, či v praktické rovině.

Jana Vítečková

D. L. Konstantinovskij — V. N. Šubkin: Moloděž i obrazovanie (Mládež a vzdělání)

Moskva, Nauka 1977, 159 s.

V. N. Šubkin je u nás znám jak jako autor řady prací zaměřených na poznávání sociální podmíněnosti volby povolání dětí, tak i jako vedoucí výzkumného týmu, který provedl v Novosibirské oblasti SSSR řadu výzkumů sledujících stupeň a cha-

rakter vzdělávacích aspirací mládeže žijící v rozdílném sociokulturním prostředí. V uvedených výzkumech, s nimiž započal v roce 1963 a v nichž, každoročně v následujících 12 letech (tj. až do r. 1975), aplikoval stejnou metodiku, zjišťoval vzdělávací aspirace několika desítek tisíc dětí navštěvujících všeobecné vzdělávací školy. Sledoval žáky malých vesnických škol právě tak jako škol umístěných ve větších lokalitách. Velkoměsto reprezentoval v jeho výzkumech Novosibirsk, lokalita s více než jedním miliónem obyvatel. Šubkin ve svých výzkumech zkoumal nejen aspirace na vzdělání (manifestované nejprve verbálně, později podáním přihlášky ke studiu), ale i jejich pozici v systému životních cílů. Některé ze svých poznatků publikoval nejprve formou statí a později knižně.⁽¹⁾ Výzkumnou metodiku, kterou opakovaně aplikoval, převzali později i výzkumné týmy v jiných oblastech SSSR. Sociální podmíněnost vzdělávacích aspirací se po vzoru Šubkina začali zabývat v Leningradě, Chabarovsku, Litvě, Estonsku, Tadžikistánu, Arménii, Uzbekistánu a později i v Polsku.⁽²⁾

V průběhu dvanáctileté výzkumné činnosti (nejednalo se však o longitudinální výzkum, ale o sárii za sebou následujících, se stejnou metodikou operujících výzkumů, které si původně kladly za cíl postihnout dynamiku vývoje sledovaného jevu) autoři inventarizovali řadu proměnných fungujících jako citlivé ukazatele změn. Postupně odhalované pravidelnosti je přivedly k myšlence pokusit se o modelování a prognózování některých sociálních procesů odehrávajících se v oblasti vzdělávání. Výsledky tohoto svého pokusu uvádějí v recenzované práci *Moloděž i obrazovanie*.

První dvě kapitoly práce jsou věnovány funkci sociálního prognózování a procesu modelování. Autoři se v nich, v obecné rovině (vzhledem k charakteru publikace možná příliš obecné), zabývají prognózováním jako základnou sociálního plánování a řízení, modelováním jako součástí prognózování a modelem jako jeho nástrojem. Mimo jiné řeší vztah mezi modelováním, prognózováním, extrapolací atp. a uvažují nad modely různých „typů“ (vycházejícími z empirie, pracujícími s fungováním tzv. neexistujících faktorů atd.). Zamýšlejí se nad tvorbou a funkcí modelů v demografii a ekonomice.

Třetí kapitola (ve srovnání s předchozími rozsahem menší) vychází z dosavadních zkušeností z prognózování v oblasti vzdělávání. Autoři v ní popisují tvorbu tří prognostických modelů: a) modelu dynamiky šancí k získání vysokoškolského vzdělání, b) modelu životních plánů mládeže a c) modelu realizace individuálních plánů mládeže (ve skutečnosti modelu realizace aspirací na vzdělání. Ve všech modelech používají jak statistické údaje (počty studentů končících střední vzdělání, počty uchazečů o studium na vysokých školách, počty přijatých studentů atd.), tak i poznatky získané dvanáctiletou výzkumnou činností (aspirace a šance dětí z různého socioekonomického prostředí, jejich proměny a determinanty těchto proměn v čase i prostoru). Vytvářejí modely, podle nichž má být možné předvídat chování dětí v příštích patnácti letech, popřípadě toto chování modifikovat vzhledem k celospolečenským potřebám.⁽³⁾

Modely, s nimiž nás autoři v publikaci *Moloděž i obrazovanie* seznamují, nepředstavují modely operující s velkým množstvím faktorů. Spíše naopak. Představují však krok vpřed ve srovnání s dosud převažující formou prezentace výzkumné práce, v níž jsou pouze interpretovány výsledky vztahové analýzy získané zjišťováním závislostí mezi sledovanými proměnnými.

Eliška Freiová

(1) Šubkin, V. N.: *Vybor professii v uslovijach kommunističeskogo stroitelstva*. Voprosy filosofii 1964, č. 8; *Moloděž vstupajet v žizn'*. Voprosy filosofii 1965, č. 5; *Vybor professii*. Sovetskaja pedagogika 1968, č. 2 (vyšlo v překladu i u nás: *Volba povolania*. Sovetská mládež z hlediska sociologie. Bratislava, Smena 1971). Šubkin, V. N. — Konstantinovskij, D. L.: *Ličnyje plany i jich realizacija*. Voprosy filosofii 1970, č. 7.

(2) Šubkin, V. N.: *Sociologičeskije problemy vybora professii*. In: Socialnyje problemy truda i proizvodstva. Moskva, Mysl; Warszawa, KiW 1969.

(3) O užití těchto modelů referovali autoři na VII. mezinárodním sociologickém kongresu ve Varně v roce 1970.